

Római kőemlékek Laskóról (Lug, HR)

SZABÓ ERNŐ

történész, muzeológus, Janus Pannonius Múzeum
tanársegéd, PTE BTK Ókortörténeti Tanszék
e-mail: szabo.erno@jpm.hu

KIVONAT: Tanulmányomban az egykor Baranya vármegyéhez tartozó Laskó település (napjainkban Lug, Horvátország) római kőemlékeit veszem számba. Új levéltári források bevonásával vizsgálom a *CIL* III, 3292=10274 votív felirat és a *CIL* III, 3293 sírfelirat előkerülési körülményeit, vázolom a kutatástörténetüket. Egy harmadik, az irodalomból már ismert laskói római kő – egy sztéléoromzat-töredék – említésén túl további három, mindeddig kiadatlan kőemléket mutatok be. Utóbbiak 1909-ben kerültek a Pécsi Városi Múzeum gyűjteményébe. Kettő mára elveszett, csak rövid leltárkönyvi leírásukat ismerjük. A harmadik – amely jelenleg a Janus Pannonius Múzeum Római Kőtárában található – egy mész kő sírsztélé feliratos töredéke és másodlagos funkcióban valószínűleg játékpályaként szolgált golyózáshoz.

KULCSSZAVAK: Pannonia, római feliratok, Laskó, Katancsich Mátyás Péter, Janus Pannonius Múzeum, római játékok

Roman stone monuments from Laskó (Lug, HR)

SUMMARY: In my study, I survey the Roman stone monuments of Laskó (present-day Lug, Croatia), a settlement that once belonged to Baranya County, Hungary. By incorporating new archival sources, I examine the circumstances surrounding the discovery of the votive inscription *CIL* III, 3292=10274 and the funerary inscription *CIL* III, 3293, and outline their research history. In addition to mentioning a third Roman stone from Laskó already known from the literature—a fragment of a stele pediment—I present three further, hitherto unpublished monuments. The latter entered the collection of the City Museum of Pécs in 1909. Two of them have since been lost, and only their brief descriptions in the inventory records are known. The third—currently held in the Roman Lapidarium of the Janus Pannonius Museum—is an inscribed fragment of a limestone funerary stele and likely served as a game board for marbles in its secondary function.

KEYWORDS: Pannonia, Roman inscriptions, Lug, Matija Petar Katančić, Janus Pannonius Museum, Roman games

* Lektorálta: Prof. Dr. Visy Zsolt az MTA doktora/Dsc.

A laskói (ma Lug, Horvátország) római köemlékekről szóló első tudósítás Katancsich Mátyás Péter (Matija Petar Katančić) nevéhez fűződik. A halálát követő évben, 1826-ban megjelent, de már 1803-ra elkészült *Geographiájában* két, a településen előkerült feliratos kőről számolt be. A *CIL* III, 3292=10274 votív feliratot és a *CIL* III, 3293 sírfeliratot saját másolatban („*sched. nost.*”) közölte.¹ Katancsich 1780–1788 között Laskóhoz közel, Eszéken élt, tanított és kutatott.² 1785 júliusában személyesen írta le a két köemléket Laskón.³ A votív feliratot a laskói templom falában találta („*exteriori templi parieti infertum*”),⁴ a sírfelirat településen belüli pontosabb lelőhelyéről nem tett említést. A valpói születésű régiségbúvár elküldte a votív felirat másolatát Koller Józsefnek, aki 1804-ben elsőként közölte azt *Prolegomenájában*, ám tévesen eszéki lelőhellyel („*Tertii eodem anno [1785] ac loco [Mursa] effossi lapidis Inscriptionem Cl. Petrus Catancius ad me misit*”).⁵

Ách László⁶ prédikátor 1821-ben költözött Laskóra, még ebben az évben nyolc folio terjedelemben megírta a település történetét. Az egyház Protocolumába bejegyzett krónikájából kiderül, hogy a Katancsich által lemásolt votív feliratot Ách hivatali elődje, Végh József⁷ elkész rakatta a református templom északi falába az 1783–1784. évi felújítási munkák során.⁸ Ách a köemlék méreteit és feliratát gondosan feljegyezte a Protocolumba.⁹ Jankovich Miklós hagyatékában található egy – tudomásom szerint közöletlen – levél, amelyet Ách László írt egy meg nem nevezett tiszteleteshez 1830 júniusában.¹⁰ Ách rendkívül alapos leírást és rajzot is mellékel a votív feliratról, valamint a lelőköri körülményeket is ismertette: „*Omlott földben fekvé találtatott e Tábla nem messze a' Templom szomszédságában, 's a fel vételkor reá vigyázatlanul fordított erő által három darabba törtetett*”. Sajnos a Katancsich által ismertetett másik laskói feliratról nincs adat Ách László kézírataiban.

Theodor Mommsen magyarországi feliratgyűjtő útjai során nem érintette Laskót. A két feliratot Katancsich alapján illesztette be a *Corpus Inscriptionum Latinarum* 1873-ban kiadott harmadik kötetébe (*CIL* III, 3292 és 3293), a votív felirat esetében felhívva a figyelmet Koller téves lelőhelyadatára („*Mursae a. 1785 effossa Koll. errore*”).

¹ KATANCSICH 1826, 431 (nr. 428), 443, (nr. 529). Lásd még: 518, 562. A saját másolatban közölt feliratokat Katancsich autopszia útján vizsgálta: KATANCSICH 1826, 367 („*Ubi nostras memoro schedas, αυτοψίαν intellege*.”)

² KATANCSICH 1826, 367 („*Eszekini ab an. 1772 ad 1788 morabamur, 1778 et 1779 demtis, quibus Bon. Art. discip. Budae colebamus*.”); PALÓCZI 1925, 20–21; MARIJANOVIĆ 2014, 59–60;

³ A *CIL*-ban „*Katancsich ms.*”, a *TitAq*-ben „*Katancsich, itin. ms.*” jelzetekkel jelölt kéziratnak nem akadtam a nyomára. A *TitAq* adatai szerint (*TitAq* II. p. 443, IV. p. 432) az ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár őrzi, ám ott nincs, s nem szerepel a Katancsich-hagyaték átvételéről szóló, 1825. december 19.-én kelt elismervényen sem. Theodor Mommsen – valószínűleg 1857-ben – a budai ferenceseknél látta a kéziratot (*CIL* III. p. 414; MOMMSEN 1857, 517). A Magyar Ferences Könyvtár és Levéltárban őrzött, jelenleg hozzáférhető Katancsich-kéziratok (Manuscripta P. Petri Katancsich ofm. I–XIX.) között azonban nem azonosítható.

⁴ KATANCSICH 1826, 562.

⁵ KOLLER 1804, 48.

⁶ Ách László életrajzához lásd: LUKÁCSY [1913] 2014, 47–50; LÁBADI 1984, 38–40.

⁷ Végh József életrajzához lásd: LUKÁCSY [1913] 2014, 40–47.

⁸ A helyreállításához lásd az 1817. és az 1885. évi püspöki vizitáció dokumentumát: KERESZTES – HAMARKAY szerk. 2004, 118–119, 300, valamint: LUKÁCSY [1913] 2014, 41–42.

⁹ Ách László: Laskó krónikája (1821). Kézirat a laskói református egyház Protocolumából (fol. 1–8). Idézi: LUKÁCSY [1913] 2014, 10–11; LÁBADI 1984, 38–40; LÁBADI 1994, 70–76; LÁBADI – SZAKÁCS 2018, 170.

¹⁰ OSZK KT Fond 16/821.

Rómer Flóris hagyatéka is őriz két levelet Laskóból.¹¹ 1879-ben Ách László fia, Ács Zsigmond¹² laskói református pap, műfordító beszámolt Rómernek a helyi római leletekről és elküldte a votív felirat rajzát, amely „találatott a múlt század vége felé; s a laskói református templom hátulsó falába tette be az akkori előre látó lelkész”. Ács a CIL III, 3293 sírfelirattal kapcsolatban nem tudott információval szolgálni: „Az a kisebb töredék emlék, melynek feliratát Katanchich könyvéből ki tetszett írni becses levelében, most már nem látszik. Én, ki itt születtem, soha sem láttam, sem róla elég tanultságot atyámtól soha nem hallottam.”

Pósta Béla az 1897-ben megjelent *Baranya őskora a magyarok bejöveteléig* című alapvető munkájában a sírfeliratot előbb helyesen laskói lelőhellyel említette, majd néhány oldallal később tévesen „baáni sírkőről” írt.¹³

Összefoglalva, a CIL III, 3293 sírfeliratot (1. kép) jelenlegi tudásunk szerint kizárólag Katancsich jegyezte le 1785-ben és már a 19. század első felére elveszett.¹⁴ Pósta – téves – baáni, azaz baranyabáni (ma Popovac, Horvátország) lelő-

DXXIX
Laskó, prouinc. Baranyensi.

IVSTVS - -
CIVES. SC - -
V, SIBI. ET - -
CO. QV - - -

3293 Laskó in
provincia Bara-
nyensi.

IVSTVS }
CIVES SC }^{pian?}
V·SIBI·ET }
CO·QV }^{a uir}

Katancsich ms. et
geogr. 1, 443 qui
vidit a. 1785.

1. kép: A CIL III, 3293 sírfelirat
Katancsich és Mommsen

munkájában
(Forrás: KATANCSICH 1826, 443;
CIL III, 3293)

2. kép: A CIL III, 3292=10274
votív felirat a laskói református
templom déli falában
(A szerző fotója, 2026)

¹¹ OSZK KT Levelestár, Ács Zsigmond levelei Rómer Flórisához (Laskó, 1879. augusztus 13, 1879. szeptember 16). A két levelet közli: LÁBADI 1999, 211–213; LÁBADI 2001, 156–158.

¹² Ács Zsigmond életrajzához lásd: LUKÁCSY [1913] 2014, 54–56; BARANYAI 2004, 263–267; LÁBADI 1984, 44–46; LÁBADI 1999.

¹³ PÓSTA 1897, 106, 142.

¹⁴ A Katancsich-kézirat előkerülésével tisztázható lenne, hogy a felirat második sorának megmaradt utolsó karaktere C, avagy egy töredékes O betű volt. Utóbbi esetben a sor valószínű kiegészítése *cives Sopianenses*, ami igazolná Sopianae városi létét a 3. században. Lásd legutóbb: VISY 2013, 98, 113.

helyadata az újabb irodalomban is előfordul és az internetes adatbázisok is így tartják számon a feliratot.¹⁵ A jelenleg a laskói református templom déli¹⁶ falazatát díszítő *CIL* III, 3292=10274 votív feliratot (2. kép) ugyancsak Katancsich jegyezte le elsőként. Koller – téves – észéki lelőhelyadata azonban fel-felbukkan a szakirodalomban,¹⁷ noha azt már Mommsen cáfolta.

Egy harmadik laskói római köemlék is ismert az irodalomból. Mirko Bulat említette elsőként azt a sztéléromzat-töredéket, amely korábban a református templom udvarán hevert és jelenleg a templom déli homlokzatába beépítve látható (3. kép).¹⁸

3. kép: Sztéléromzat-töredék a laskói református templom déli falában (A szerző fotója, 2026)

A Janus Pannonius Múzeum kiadatlan laskói köemlékei

1909 novemberében három római köemléket vettek leltárba a Pécsi Városi Múzeumban, amelyek az akkor Baranya vármegyéhez tartozó Laskó területén kerültek elő és a laskói református egyház jóvoltából jutottak a pécsi közgyűjteménybe. Az ajándékozásról a korabeli sajtó is beszámolt: „A laskói ref. egyházközség a tulajdonában volt római régiségeket, több föliratos kő és márvány táblát már régebben följánlotta a pécsi városi múzeumnak s ezen elhatározásáról értesítette a múzeum igazgatóságát. A hatalmas és súlyos régiségeket, amelyek részint római korbeltől sírkövek, részint fogadalmi oltármaradványok, ma szállították Pécsre a laskóiak és adták át a múzeumnak, ahol Szőnyi Ottó dr. múzeumi igazgató gondoskodik elhelyezésükről.”¹⁹ A köemlékek lelőhelye a múzeum nyilvántartása szerint „a laskói ref. egyházközség földje”.²⁰ Ez az adat Lukácsy Imre laskói református lelkész 1913-ban megjelent település- és ekléziatörténetéből pontosítható: „a papi lakás építése alkalmával, 1903-ban több útjelző kő is került elő a föld alól, melyek most a pécsi múzeum udvarán hevernek”.²¹ Az egykorú múzeumi adminisztrációban a három köemlék meghatározása a következő: 1. mészkő oltár- vagy sírkőtöredék, 2. márvány sírkőtöredék, 3. gránit hengerszlop. Szőnyi Ottó múzeumigazgató 1909. évi beszámolójában „2 dr. római oltárkőtöredékről és gránit oszloptöredékről” olvashatunk.²²

¹⁵ RADNÓTI 1954, 493; POZSÁRKÓ 2001, 4; POZSÁRKÓ 2004, 271; VUKMANIĆ 2017, 244; MRÁV 2022, 183 (n. 3), MRÁV 2023, (j. 3) (előbb Popovac, majd Lug lelőhellyel); EDCS-28600276 („Popovac / Baan / Antiana”).

¹⁶ A köemlék korábban az északi falon volt látható, néhány éve, a templom tatarozásakor helyezték át a déli oldalra. A votív felirat fotója: BARANYAI 2004, 2. kép; LÁBADI 2001, 14.

¹⁷ ALFÖLDY 1959, 132 (147. j.), ALFÖLDY 1997, 227 (Anm. 12) – Laskó lelőhellyel, de mursai származást feltételezve; BULAT 1995, 31 – Koller nyomán észéki lelőhellyel; TÓTH 2006, 57 (45. j.) – mursai származást feltételezve; HAINZMANN 2015, 89, HAINZMANN 2017, 274. – Popovac / Baan lelőhellyel; VUKMANIĆ 2017, 244 – észéki lelőhelyet feltételezve.

¹⁸ BULAT 1977, 79. Lásd még: MINICHREITER 1987, 93; VUKMANIĆ 2017, 244, 579 (Kat. 40 – fotóval).

¹⁹ Pécsi Napló, 1909. nov. 17., 2. Lásd még: Pécsi Napló, 1909. dec. 22., 3; Pécsi Közlöny, 1909. dec. 22., 6.

²⁰ Városi Múzeum Gyarapodási Naplója 139/1909; Városi Múzeum „Régi” Leltárkönyve: folyószám 1896–1898, leltári szám: 455–457 Rk.

²¹ LUKÁCSY [1913] 2014, 11.

²² SZŐNYI 1910, 18.

A Rufus cognomen nagyon gyakori Hispaniában, Italia északi részén, de népszerű volt Dalmatiában és Pannoniában is. Utóbbi tartományban elsősorban észak-italiai származású személyek és néhány dalmatiai származású személy viselte. Az *OPEL* adatai szerint a cognomen mintegy harminc pannoniai viselőjének csaknem fele nem a tartományban született.³² A „bennszülött” lakosság nem használta a Rufus ragadványnevet. Marcus Aurelius uralkodását követően a név némileg veszített népszerűségéből.³³ A harmadik sorból a származási helyet (origo) megadó *domo* formula, valamint egy *A* betű bal oldali, ferde hastája maradt meg. A *domo* kifejezést a birodalom feliratos anyagában általában egy városnév követi, de előfordulnak törzsnevek és tartománynevek is.³⁴ Pannoniában a *domo* ablativus után *A* kezdőbetűvel zömmel városnevekre³⁵,

illetve az Africa tartománynévre³⁶ van adatunk. A negyedik sorban egy függőleges hasta és három töredékes *X* figyelhető meg. A számjegyek leginkább az elhunyt, vagy az elhunytak valamelyikének életkorával kapcsolatban értelmezhetőek, így a függőleges hasta feltehetően az *AN* suspensio *N* betűjének jobb oldali szárazként azonosítható. Az életkorjelölő szerkezet egyaránt elképzelhető az életkort ige nélkül kifejező formulaként (genitivus quantitatis), avagy accusativus / ablativus temporis alakban.³⁷ Mindezek alapján az alábbi feloldási lehetőséget javaslom:

[D(is)] M(anibus) | [– – –]ϣ Rufus [– – –] | [– – –] domo A[– – –] | [– – –] a]η(norum?) XXX[– – –] |⁵ – – – – –

A köemléket tág kronológiát alkalmazva a 2–3. századra datálhatjuk a 2. század elejétől a provinciákban is általánossá váló *Dis Manibus* formula³⁸ és a 2–3. századra megszilárduló *domo* formula³⁹ alapján.

5. kép: A laskói sztélétöredék (inv. nr. 1235) (A szerző fotója, 2024)

³² *OPEL* IV, 35–36 (leggyakoribb előfordulásai: Hispania 153, Italia 137, Dalmatia 49).

³³ *MÓCSY* 1959, 188; *BARKÓCZI* 1964, 322–323.

³⁴ *GRÜLL* 2018, 141: városnevek 80%, törzsnevek: 6,5%, tartománynevek: 4% (n=397). Lásd még: *GONZÁLEZ FERNÁNDEZ* 2011.

³⁵ Antiochia (Budapest: *TitAq* II, 684; Bad Deutsch Altenburg: *CIL* III, 14359/2; Szombathely: *CIL* III, 4182; Veszprém: *AE* 2001, 1634); Aquileia (Dunaföldvár: *CIL* III, 10300; Petronell: *AE* 1929, 214; Zgornja Hajdina: *ILJug* II, 1153); Aquincum (?) (Budapest: *TitAq* II, 564 és 716); Augusta Taurinorum (Bölcske: *AE* 2003, 1436 és 1437); Arelate (Bölcske: *AE* 2003, 1426); Alexandria (Budapest: *TitAq* II, 648); Apamea (Dunaújváros: *TitAq* V, 2100); Arethusa (Dunaújváros: *TitAq* V, 2111); Ancyra (Szentendre: *TitAq* IV, 1593); Archelais (Komárom: *CIL* III, 11057); Apri (Petronell: *AE* 1929, 211).

³⁶ Budapest: *TitAq* II, 656; Györcöny: *CIL* III, 3324; Törökbálint: *TitAq* IV, 1746; Győr: *CIL* III, 4379.

³⁷ A pannoniai feliratokon a különböző életkorjelölő szerkezetek kis híján egyensúlyban vannak: *FEHÉR* 2007, 91.

³⁸ *BRUUN – EDMONDSON* 2015, 15.

³⁹ *GRÜLL* 2018, 146.

- 3. Városi Múzeum Gyarapodási Naplója: 139/1909 (1909.11.15)**
Városi Múzeum „Régi” Leltárkönyve: folyószám 1898, leltári szám: 457 Rk.
Lelőhely: Laskó, templomdomb (1903)
Őrzési hely: lappang vagy elveszett
Méret: 84 cm, d=53 cm

Az 1909-ben „gránitoszloptöredék”-ként gyarapított (4. kép) és a Városi Múzeum raktárhelyisége előtti udvaron elhelyezett darab az 1939. évi újraleltározáskor nem kapott új leltári számot, így feltehetően ekkorra már elveszett. A köemlék anyagára vonatkozó adat fenntartásokkal kezelendő. A Pécsi Városi Múzeum egykori igazgatója, Szőnyi Ottó egy pécsi mérföldkő⁴⁰ anyagát ugyancsak gránitnak vélte,⁴¹ noha az mészkő.⁴² A „római hengerszlop” „Régi” Leltárkönyvbe bejegyzett átmérője nagyjából megfelel a római mérföldkövek átlagos átmérőjének, azaz a 2 római lábnak (0,58 m).⁴³ Lukácsy Imre laskói református lelkész a pécsi múzeumba került „útjelző” kövekről írt 1913-ban.⁴⁴ Mindezek alapján megengedhető az óvatos feltételezés, hogy valóban egy római mérföldkő töredékéről lehet szó. Feltehetően a köemlék felirattal nem rendelkező, máskülönben a leltárkönyvben utaltak volna rá.

LEVÉLTÁRI, ADATTÁRI FORRÁSOK

- OSZK KT = Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár
16/821 = Fond 16 Jankovich Miklós hagyatéka. III/3. Vegyes levelek. Ách László meg nem nevezett tiszteleteshez (Laskó, 1830. június 25).
Levelestár, Ács Zsigmond Rómer Flóris-hoz (Laskó, 1879. augusztus 13, 1879. szeptember 16).
BTM RA H. = Budapesti Történeti Múzeum, Régészeti Adattár, Hagyatéki gyűjtemény
2456-2012 = Nagy Tibor hagyaték, Pécsi kőanyagról készült jegyzetek
Sajtó
Pécsi Napló, 1909. nov. 17., 2–4.: Hírvonatunk.
Pécsi Napló, 1909. dec. 22., 2–4.: Hírvonatunk.
Pécsi Közöny, 1909. dec. 22., 4–6.: Napi hírek.

IRODALOMJEGYZÉK

- AE = L'Année épigraphique. Paris, 1888–
CIL = Corpus Inscriptionum Latinarum. Berolinum, 1863–
CSIR UVII. = Burger, A. Sz.: Die Skulpturen des Stadtgebietes von Sopianae und des Gebietes zwischen der Drau und der Limesstrecke Lussonium–Altinum. (Corpus signorum imperii Romani – Corpus der Skulpturen der römischen Welt: Ungarn 7.) Budapest, 1991.
EDCS = Clauss, M. – Kolb, A. – Slaby, W. A. – Woitas, B. (Hrsg.): <https://db.edcs.eu> (Epigraphik-Datenbank Clauss / Slaby)
ILJug = Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia ... repertae et editae sunt. Ljubljana, 1963–1986.
Lupa = Harl, F. – Harl, O. (Hrsg.): <http://lupa.at> (Bilddatenbank zu antiken Steindenkmälern)
OPEL IV. = Lőrincz, B.: Onomasticon provinciarum Europae Latinarum 4. Quadrata–Zures. Forschungsgesellschaft Wiener Stadtarchäologie, Wien, 2002.
TitAq = Tituli Aquincenses. Budapestinum, 2009–

⁴⁰ AE 1974, 529 = Lupa 10985 = EDCS-09401169 = CIL XVII, 4, 3, 864.

⁴¹ SZŐNYI 1911, 371.

⁴² FÜLEP – BURGER 1974, 30–31 nr. 71; FÜLEP 1984, 265 nr. 5/71; CIL XVII, 4, 3, 864 [Lőrincz].

⁴³ PREMERSTEIN – RUTAR 1899, 35; KISS 2007, 267.

⁴⁴ LUKÁCSY [1913] 2014, 11.

- ALFÖLDY, G. 1959: Die Truppenverteilung der Donaulegionen am Ende des 1. Jahrhunderts. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 11 (1959) 113–141.
- ALFÖLDY, G. 1997: Die Grossen Götter von Gorsium. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 115 (1997) 225–241.
- B. HORVÁTH CS. – HUSZÁR Z. 2004: A pécsi-baranyai múzeumok egy évszázada. *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 48–49 (2003–2004) 5–93.
- BARANYAI J. 2004: Vizbe vesző nyomokon. Fejezetek a Dráva-szög történetéből. Újvidék–Eszék, 2004.
- BARKÓCZI, L. 1964: The population of Pannonia from Marcus Aurelius to Diocletian. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 16 (1964) 257–356.
- BRUUN, C. – EDMONDSON, J. 2015: The Epigrapher at Work. In: Bruun, C. – Edmondson, J. (eds.): *The Oxford Handbook of Roman Epigraphy*. Oxford, 2015, 3–20. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780195336467.013.001>
- BULAT, M. 1977: Stanje istraživanja antičkih naselja u Slavoniji. In: Vikić-Belančić, B. (ed.): *Antički gradovi i naselja u južnoj Panoniji i graničnim područjima: materijali XIII*. Varaždin 1975. Beograd, 1977, 63–86.
- BULAT, M. 1995: Spomenici kulta Kabira iz Osijek. *Osječki zbornik* 22–23 (1995) 21–32.
- BURGERA. SZ. 1959: Áldozati jelenet Pannonia köemlékein. (Régészeti Füzetek II/5.) Budapest, 1959.
- FEHÉR B. 2007: Pannonia latin nyelvtörténete. (Fontes Pannoniae antiquae 3.) Budapest, 2007.
- FEHÉR B. – KOVÁCS P. 2018: *Palaeographia Aquincensis*. Aquincum görög és latin feliratainak paleográfiája. Budapest, 2018.
- FÜLEP, F. 1984: Sopiana. The History of Pécs During the Roman Era, and the Problem of the Continuity of the Late Roman Population. (*Archaeologia Hungarica a consilio Archaeologorum Academiae Scientiarum Hungaricae redacta, Series nova* 50.) Budapest, 1984.
- FÜLEP F. – BURGERA. SZ. 1974: Pécs római kori köemlékei. (Dunántúli Dolgozatok 7.) Pécs, 1974.
- GÁSPÁR D. 2016: Pannoniai síremlékek I–III. Római kori halottkultusz a mai Magyarország területén. (Bivio 4.) Budapest, 2016.
- GONZÁLEZ FERNÁNDEZ, R. 2011: Precisiones a las menciones de origo con la fórmula domo + topónimo/gentilicio en la epigrafía romana de Hispania. *Emerita: Revista de lingüística y filología clásica* 79/1 (2011) 1–29. <https://doi.org/10.3989/emerita.2011.01.1003>
- GRÜLL, T. 2018: Origo as identity factor in Roman epitaphs. In: Cupcea, G. – Varga, R. (eds.): *Social Interactions and Status Markers in the Roman World*. (Archaeopress Roman Archaeology 37.) Oxford, 2018, 139–150. <https://doi.org/10.2307/j.ctv17db2p0.13>
- HAINZMANN, M. 2015: (Dii) Maiores in Teurnia? Anmerkungen zu Lupa-8483. *Acta Musei Napocensis* 52 (2015) 85–92.
- HAINZMANN, M. 2017: Aesculapius et Hygia als Dii Maiores? *Studia Europaea Gnesnensia* 16 (2017) 259–279. <https://doi.org/10.14746/seg.2017.16.13>
- KATANCSICH, M. P. 1826: *Istri adcolarum geographia vetus e monumentis epigraphicis, marmoribus, numis, tabellis eruta et commentariis illustrata*. I. Buda, 1826.
- KERESZTES D. – HAMARKAY E. (szerk.) 2004: „A bizalom pecséte alatt” Két püspöki vizitáció (1817 és 1885) és legújabb kori levéltári dokumentumok. Erdőkertes, 2004.
- KISS P. 2007: A pannoniai mérföldkövek állításának történeti és topográfiai kérdései (PhD disszertáció). Budapest, 2007.
- KOLLER, J. 1804: *Prolegomena in historiam episcopatus Quinqueecclesiarum*. Posonium, 1804.
- LÁBADI K. 1984: Laskaiak: eligazító a laskói helytörténeti és néprajzi gyűjteményhez. Eszék–Laskó, 1984.
- LÁBADI K. 1994: Istennek hajlékai a Dráva-szögben. (A Ráday Gyűjtemény tanulmányai 5.) Budapest, 1994.
- LÁBADI K. 1999: Ács Zsigmond. A Ráday Gyűjtemény Évkönyve 9 (1999) 205–235.
- LÁBADI K. 2001: Laskó. (Száz Magyar Falu) Budapest, 2001.
- LÁBADI K. – SZAKÁCS B. ZS. 2018: Laskó – Református templom. In: Kollár T. (szerk.): „Ideje az építésnek” – A Ró-

- mer Flóris Terv műemlék-helyreállítási. Budapest, 2018, 167–173.
- LUKÁCSY I. [1913] 2014: A laskói református egyház története. (Rovátkák) Eszék, 2014. [első kiadás: Dárda, 1913].
- MANDER, J. 2013: Portraits of children on Roman funerary monuments. Cambridge, 2013.
- MARIJANOVIĆ, S. 2014: Ljetopis Matije Petra Katančića (Vitam suam auctor). In: Marijanović, S. (ed.): Matija Petar Katančić: Izabrana djela. (Stoljeća hrvatske književnosti 124.) Zagreb, 2014, 57–66.
- MINICHREITER, K. 1987: Arheološko blago Baranje. Anali Zavoda za znanstveni rad u Osijeku 5 (1987) 43–142.
- MÓCSY, A. 1959: Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomanen kriegern. Budapest, 1959.
- MOMMSEN, TH. 1857: Aus dem Reiseberichte des Herrn Mommsen. Monatsberichte der Königlichen Preussischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin (1857) 513–525.
- MRÁV ZS. 2022: Roman inscriptions from Nagyarsány I. The inscribed grave finds found in 1906. In: Piso, I. – Forisek, P. (eds.): Defending the Polis – Defending the Empire. The ancient Greek and Roman military strategy and inscriptions. (Studia Epigraphica Pannonica, Supplementum 1.) Budapest, 2022, 183–202.
- MRÁV ZS. 2023: Római feliratok és egy márvány „Cicero-szobor” Nagyarsányból. Egy 1906-ban előkerült leletgyűttes története. In: Csibi N. – Wéber A. (szerk.): Pécs-Baranya évszázadai 2. (Csorba Győző Könyvtár Kiadványai 9.) Pécs, 2023, 99–128.
- NAGY E. 2004: A Janus Pannonius Múzeum Régészeti Osztálya. Töredékek 100 év történetéből. A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 48–49 (2003–2004) 103–114.
- PALÓCZI E. 1925: Katancsich Péter emlékezete. Numizmatikai Közönlöny 23–24 (1925) 18–22.
- PENN, T. – COURTS, S. – SCHÄDLER, U. 2023: Reassessing Roman and Late Antique ‘Marbles Lanes’: One Game or Many? Board Game Studies Journal 17 (2023) 105–165. <https://doi.org/10.2478/bgs-2023-0004>
- PÓSTA B. 1897: Baranya őskora a magyarok bejöveteléig. In: Várady F. (szerk.): Baranya multja és jelenje II. Pécs, 1897, 1–208.
- POZSÁRKÓ CS. 2001: Sopianae korabeli források és feliratos köemlékek alapján. Pécsi Szemle 4/3 (2001) 2–11.
- POZSÁRKÓ, CS. 2004: The historiography and epigraphy of Sopianae. In: Šašel Kos, M. – Scherrer, P. (eds.): The autonomous towns of Noricum and Pannonia = Die autonomen Städte in Noricum und Pannonien. Pannonia II. (Situla 42.) Ljubljana, 2004, 270–276.
- PREMERSTEIN, A. – RUTAR, S. 1899: Römische Strassen und Befestigungen in Krain. Wien, 1899.
- RADNÓTI A. 1954: Pannóniai városok élete a korai feudalizmusban. A Magyar Tudományos Akadémia II. Osztályának közleményei 5 (1954) 489–534.
- ROMVÁRY F. 2004: A pécsi múzeum vázlatos története 1945-től napjainkig. Pécsi Szemle 7/2 (2004) 64–87.
- SARKADI E. 1980: 75 éves a pécsi múzeum. Vázlatos történet a kezdetektől 1945-ig. A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 24 (1979) 357–377.
- SARKADI E. 2004: 100 éves a pécsi múzeum. Vázlatos történet a kezdetektől 1945-ig. Pécsi Szemle 7/1 (2004) 72–91.
- SOLIN, H. – SALOMIES, O. 1994: Repertorium nominum gentilium et cognominum Latinorum. (Alpha–Omega: Reihe A, Lexika, Indizes, Konkordanzen zur klassischen Philologie 80.) Hildesheim–Zürich–New York, 1994.
- SZÓNYI O. 1910: Jelentés a pécsi városi múzeum 1909. évi állapotáról és működéséről. A Pécs-Baranyamegyei Múzeum Egyesület Értesítője 3 (1910) 17–20.
- SZÓNYI O. 1911: Római leletekről Pécssett. Archaeologiai Értesítő 31 (1911) 371–373.
- TÓTH E. 2006: A pogány és keresztény Sopianae. (A császárkultusközpont Pannonia Inferiorban, valamint a pogány és keresztény temetkezések elkülönítésének a lehetőségéről: a II. sirkamra). Specimina Nova 20 (2006) 49–102.
- VISY ZS. 2013: Sopianae településtörténete. In: Visy Zs. (szerk.): Pécs története I. Az őskortól a püspökség alapításáig. Pécs, 2013, 93–152, 271–275.
- VUKMANIĆ, I. 2017: Dunavski limes u Hrvatskoj (PhD dissertation). Zagreb, 2017.